

HRIVA O. A., REMNOVA A. H. Methodological and theoretical methods of teaching students' tolerance in process teaching of a history.

The article explains methodological and theoretical methods of teaching teenagers' tolerant personality in process teaching of a history in Ukrainian schools.

Key words: upbringing, method, tolerance, tolerant personality, teaching of a history, teenager.

Дмитроца О. С.
Львівський національний аграрний університет

РОЛЬ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті автор досліджує роль культури і цивілізації в історії розвитку суспільства. Розглянуті різні трактування культури і цивілізації, їх зіставлення, вплив на формування естетичної і моральної свідомості, формування національних рис – фундаменту духовного життя людини.

Ключові слова: людина, культура, цивілізація, природа, суспільство.

Людину виділяє з природи, а одночасно пов'язує її з нею праця. На відміну від тваринного світу, людина не пристосовується до природи, а, навпаки, пристосовує її до себе. Хоча людська діяльність не є по суті природним феноменом, все ж людина не протиставлена природі як такої, тому що природа виступає натуральним середовищем її перебування. У цьому сенсі людина співвідноситься із законами природи і розвивається в руслі їх прояву. Але в тому й полягає унікальність людини, що середовище її проживання не регулюється лише природними чинниками. Так би мовити, паралельним середовищем її перебування виступає соціально-культурне середовище. У зв'язку з тим, що людина являє собою соціально-біологічне утворення, то природа дозволяє їй існувати як біологічному виду. У свою чергу соціум робить, власне, особистістю. А завдяки культурному полю соціуму людина набуває рис, що формують її естетичну і моральну свідомість, політичні та правові погляди. Завдяки їй формуються національні риси. Також сфера культури забезпечує фундамент духовного життя людини.

Сьогодні поняття “культура” є чи не найуживанішим у сучасній мові. Водночас вживання цього поняття є настільки широким, що подекуди розмиваються його рамки та зміст. Говоримо про “культуру поведінки”, про “культурну людину”, “культурну націю” тощо. Можемо виділити види культури за формами суспільної свідомості і формами прояву – “політична

культура”, “правова культура”, “екологічна культура” тощо. Це у свою чергу зумовлює різноманітні шляхи, засоби, методи формування різновидів культур. Наприклад “культури педагога”, “культури хлібороба”, “культури водія”. Список можна було би продовжувати до безконечності. Адже видів людської діяльності теж існує безліч. У цьому сенсі культура постає ніби розділеною на галузево-професійні напрями. І визначити, чим є культура сама по собі і чи є вона взагалі сама по собі як така, досить важко. Отже, нашим завданням є встановлення такого факту, чи існує такий феномен, як культура взагалі. Умовно назвемо її “культура як універсальне явище”.

У буденному розумінні під словом “культура” розуміють все те, що забезпечує так звані культурні запити й потреби, а також сукупність культурних запитів. У цьому разі під культурою розуміють предмет і результат діяльності, які наділені духовним аспектом і складають духовну цінність. Сфера культури тут уособлює в собі суму вищих – інтелектуальних, художніх, моральних і т. д. – рис людини. Людей, які зайняті виробництвом і поширенням культурних цінностей, вважають діячами культури. Це так звана культурна еліта суспільства. Прошарок суспільства, що виступає в ролі споживачів культурних предметів і цінностей, можемо віднести до консументів культури. Для них володіння культурними надбаннями і споживання їх є культурним життям і духовним розвитком.

Культура є, таким чином, людиноутворювальним чинником, за межами якого людина ніби й не є людиною. Все, що потрапляє у сферу інтересів людини, перетворюється нею, стає олюдненим. З'являється створена людиною “олюднена природа”. Все, що створила людина, не стає надприродним. Це є тіло природи, підпорядковане цілям і прагненням людини. Не суттєво, має це перетворення позитивний чи негативний характер для природи, та й суспільства в цілому, – воно складає “тіло” культури. Просто, те, що ми звикли в буденному житті називати безкультур'ям, некультурним вчинком, насправді є проявом низького рівня культури. Але, все ж, рівня культурного. Бо насправді людина не виходить і не може вийти з культурного поля. До людської культури входить як позитив, так і негатив її прояву в людській діяльності. І то, це оцінювання відбувається лише з погляду суб'єкта, що перебуває під впливом конкретно-історичних реалій свого соціального середовища.

Ті радикальні зміни, що відбуваються в нашу епоху, теж сприймаються неоднозначно. Досить часто вони сприймаються свідомістю людини як щось вороже, чуже її власним прагненням і суб'єктивним бажанням. Така ситуація проглядається у всіх сферах людського життя.

Розкріпачення у сфері мистецтва, зняття жорсткого ідеологічного контролю повинні були підняти творчий потенціал, – а маємо книжкові прилавки, заповнені низькопробною літературою, телевізійні екрани, заповнені продукцією сумнівної якості.

Ще приклад – сподівання людства на науково-технічний прогрес. Сподівання людства на впровадження досягнень для задоволення своїх матеріальних запитів обернулись для нього низкою таких проблем, які можуть заперечити весь сенс цих впроваджень. За логікою, техніка, створена суспільством, має обслуговувати його. Але сьогодні маємо парадоксальний результат, який носить назву “зворотний характер”. Сьогодні набуває розмаху така тенденція, коли техніка з помічника людини все більше і більше стає об'єктом піклування людини. Людство все глибше втягується в процес обслуговування техніки. І чим складнішою стає техніка, тим більше людських і фінансових резервів вона поглинає. Утворюється вивернута ситуація – не техніка на службі людини, а людина в служанках у техніки. У техніки, створеної нею ж.

У сучасному світі уявити собі неможливо, щоб хоч на який-небудь, навіть малий проміжок часу людство покинуло б доглядати своє технічне творіння. Технічні засоби сьогодні управляють роботою атомних реакторів, рухом транспорту, функціонуванням промисловості, оборонними комплексами. Людина залишила собі лише функцію контролю за технікою. Поки що... Маємо абсолютну залежність суспільства від техніки. Уявити собі не можна, що перестав діяти Інтернет. Розірвуться одразу всі як комунікативні, так і інформаційні зв'язки. Сучасні технології настільки втруtilись у життя суспільства, що недотримання їх веде до непередбачуваних наслідків глобального масштабу. Це особливо стосується різноманітних комп'ютерних програм. Треба зазначити, що на сьогодні створені такі програми, які дозволяють людині не втручатись у роботу будь-яких систем. Розроблені програми, які можуть самовдосконалюватись і самопрограмуватись. При цьому вони навіть не передбачають впливу людини. А збій у цих програмах несе в собі загрозу глобального характеру, пов'язану з виживанням людства.

Тому, як пише П. С. Гуревич, “людина пробує зрозуміти, звідки виникають традиції, що не мають авторства, чому виявляються непередбачуваними наслідки конкретних культурних акцій, який конкретний результат сучасного цивілізаційного розвитку” [1, с. 5]. Складається враження, що, чим вище людина піднімається “щаблями” свого культурного і соціального розвитку, тим гірші плоди цього розвитку вона пожинає.

У зв'язку з цим у літературі досить часто почали з'являтися ідеї про ворожість культури до людського природного єства. З погляду психоаналізу, культура є обмеженням для спонтанних потягів людини. Культура подавляє ці стійкі потяги, що призводить до неврозів, і, врешті-решт, до тілесних недуг. Якщо культурна організація буде розширюватись і не враховуватиме біологічні властивості людини, то інстинкти “розірвуть” соціальні обмеження і природа помститься культурі за надмірне верховенство.

Слід зазначити, що такі розміркування про роль культури і соціального не є позицією лише сьогодення. Починаючи ще з античних часів склались два напрями: перший – прогресивістський, за яким розвиток культури, науково-технічного прогресу, цивілізації є єдиним процесом і тому виступає благом для всього людства. Другий напрям – песимістичний, що отримав назву “алармізм” (лат. alarm – тривога). Алармісти вказують на шкідливість поступального розвитку цивілізаційного процесу. На їх думку, він негативно впливає не лише на навколишнє природне середовище, а й на морально-духовний стан людини. Сенека з цього приводу писав, що “природа, дозволивши всім тваринам жити легко, не була так ворожою до людини, щоб вона не могла обійтись без науки і ремесел” [2, с. 204]. Він вважав, що все, що потрібно людині для існування, – житло, одяг, їжа, – людина отримала від природи майже у готовому вигляді. Людині лише залишається дотримуватись міри, встановленої природною необхідністю. Але людина, не зваживши на можливості природи, зробила так, що без великої праці і різноманітного вміння не може нічого здобути [2, с. 204].

Подібні думки ми знаходимо і в Ж. Ж. Руссо, який писав, що людина псується в міру того, як вдосконалюються різноманітні науки і мистецтва [3].

У середині і другій половині минулого століття в західній літературі набули поширення погляди, що вбачали в культурі прямо ворожий феномен. Відзначаючи ті негативні явища, які несе в собі індустріальне суспільство, “нові ліві” дійшли висновку про безперспективність культури і

цивілізації взагалі. Науково-технічний прогрес для них виступає як новий Молох, всепроникаюче чудовисько, що нищить людську особистість як таку.

І це у світовій культурній практиці знаходило красномовні підтвердження. Візьмемо хоча б зовсім недавню історичну епоху, з якої ще залишились живі свідки. Маємо на увазі Німеччину 30–40-х років ХХ століття. Країна, що була центром науки, освіти, мистецтва, культури в цілому, країна з розвинутою промисловістю. Вона дала світові Гегеля і Канта, Гете і Гейне, Баха і Вагнера. Корифеїв світової науки перелічити неможливо. Країна з поважними університетськими традиціями. І що тут відбувається в той період? З'являються Гітлер і Гімmlер, Гебельс і Борман – натхненники “нового порядку”. Німецький народ, керований нацистською партією (яка, до речі, прийшла до влади на цілком законних, демократичних засадах), починає сіяти жах і смерть по всій Європі. У всієї Німеччини “потяглась рука до кобури”. В голову не вкладається, що інженер, який з дитинства, з молоком матері вихований на творах Гейне, слухав музику Шуберта, вивчав математику і фізику в найкращих університетах Німеччини, одягає мундир СС-івця. В душі він залишився інженером, тому що стоїть і надалі за креслярською дошкою з логарифмічною лінійкою. Він проектує потужні печі. Але не для тепла людських осель, а печі крематорію. Ці печі повинні бути з великою пропускнуою здатністю “утилізації людського матеріалу”. Він психічно здоровий, емоційно адекватний. Йому не дає спокою невирішена проблема жиру, який стікає з людських тіл при згорянні і заливає полум'я печей. При цьому він грамотно і вміло застосовує свої університетські надбання і знання законів теплообміну й термодинаміки. Не менше вражають “досягнення” німецьких хіміків, що розробляли гази для душоубок, в яких знайшли свою смерть мільйони чоловіків, жінок і дітей. Прошло 70 років, а вражає “допитливість” лікаря з ученим ступенем, який зацікавився, а що буде з людиною, коли їй зробити прямий укол фенолу або бензину в серце [4]. У промислово розвинутій країні все повинно бути на належному рівні. І вбивство повинно бути на належному рівні. Створена ціла промисловість умертвіння за останніми досягненнями науки і техніки. Такий порядок. Наука і техніка, здобутки цивілізації, що мали полегшити життя людства, починають сіяти страждання і смерть у всьому світі.

Виходить, що культура виступає тим чинником, який призведе до загибелі свого носія? А носієм культури є людина, як соціальна істота. І коли людина почала творити своє культурне поле, то почала готувати свій логічний кінець? Тоді, дійсно, потрібно призупинити соціальний прогрес, відмінити його надбання, як це пропонували Сенека і Руссо. Ми стали подібними у своєму цивілізаційно-культурному середовищі до хробака, що живе в яблуці і ним же харчується. З'їсть плід – залишиться без житла. Збереже житло – загине від голоду. Дивлячись на ті факти, що відбуваються в нашому житті і неглибоко їх аналізуючи, можна дійти й висновку про “безперспективність культури і цивілізації взагалі”.

Але справа полягає не в науці і техніці як таких. Самі по собі і закони термодинаміки чи газодинаміки, до речі, як і всі закони природи, не є ні “злими”, ні “добрими” до людини. Вони нейтральні. Це такі закони, які людина навіть порушити не може, а лише може використовувати собі на користь або на шкоду. Адже людина не творить ці закони, а тільки відкриває і формулює. А ось тут уже йдеться про відповідальність вченого, інженера, будь-якого спеціаліста, який використовує знання цих законів у своїх розробках. Це яскраво можна проілюструвати словами відомого російського конструктора стрілецької зброї Калашнікова. Коли журналісти запитали, чи не мучить його той факт, що його дітище позбавило життя тисячі і тисячі людей, він відповів, що вбиває не сам автомат, а людина, яка тримає цей автомат у руках.

Вітчизняна суспільно-політична і філософська думка свого часу показала, що культура є складним динамічним утворенням, яке, окрім стверджувальних чинників, несе в собі також деструктивні моменти. “Культура, якщо вона розвивається стихійно, а не направляється свідомо, – залишає після себе пустелю”, – писав Карл Маркс [5, с. 45].

Ситуація, що склалась, ставить перед суспільством питання, чи вірний шлях свого розвитку воно обрало. Тому з'явилися спроби розв'язати цю проблему через з'ясування понять “цивілізація” і “культура”. При цьому наголошувалось, що наслідки науково-технічного розвитку лягали на цивілізацію, а культура відповідає за духовний розвиток людства. Подекуди терміни “цивілізація” і “культура” вживаються як синоніми. Цивілізація вказує на стан організації держав у протилежність варварству і охоплює такі явища, як наявність виховних моментів, котрі обов'язкові для

організованого цивільного (громадянського) життя. Таке пояснення стосувалось як окремих індивідів, так і цілих народів [6, с. 721].

Прихильником диференціації цих понять був Вільгельм Гумбольдт. Він вважав, що цивілізація є “олюдненням народів, як з боку зовнішніх установ і звичаїв, так і стосовно настрою внутрішнього, що знаходиться з ними у зв’язку” [6, с. 721]. Наука ж і мистецтво входять у зміст культури. Хоч Гумбольдт і розділяє поняття “культура” і “цивілізація”, але цей розподіл досить умовний, оскільки всі ознаки, якими він наділяє культуру і цивілізацію окремо, можна звести до поняття “культура”.

Сьогодні трактування культури і цивілізації отримало своє пояснення у формулі: не все, що є результатом людської діяльності, продуктом цивілізації, стає ознакою культури. Проявом культури є тільки те, що “безперечно прогресивне, краще із створеного людиною. Супутні ж розвиткові науково-технічного прогресу негативні явища стали рахуватись за цивілізацією” [7, с. 103].

Ми вважаємо, що таке протиставлення не зовсім правомірне. Адже категорія “цивілізація” за нинішніх умов виступає як синтезуюче поняття. Таким вона виступає стосовно культури, а точніше, системи типів культури, як до регіональних культур, так і за галузевою ознакою (культура політична, правова, екологічна і т. д.). У рамках однієї цивілізації може існувати декілька культур, які взаємодіють між собою і можуть мати як спільні риси, так і відмінності. Та й сам по собі феномен культури є старшим від цивілізації, що, як уже зазначалось, починає формуватися з виникненням держави. Не дарма римляни називали нецивілізованими народами ті спільноти, що не створили чітких ознак державності. Але, разом з тим, є всі підстави говорити про культуру первісного суспільства. Наприклад, про культуру галлів, яких римляни вважали варварами.

Справа в тому, що протиставлення культури і цивілізації полягає в тому, щоб утримувати технократичний прогрес у рамках процесу гуманізації суспільства. Бо в іншому разі у самій цивілізації зникне людський вимір. Цивілізованість сучасної цивілізації, дозволимо собі так висловитись, полягає в тому, що вона зовнішніми силами (правові закони) прагне зберегти людський образ свого буття. Тобто те, що притаманне людській спільноті у подібні культури. Культура у цьому розрізі – це прояв внутрішнього “Я” людини. У свою чергу це внутрішнє “Я”, з притаманним йому людським суб’єктивізмом (і великою мірою егоїзмом), багато в чому

регламентується і повинно регламентуватись зовнішніми чинниками (тими ж правовими законами). Якщо культура виступає гуманізуючим аспектом у житті технократичного сучасного суспільства, то цивілізація виконує роль бар'єра, який не дозволяє скотитись сучасному суспільству до стану первісного варварства.

Отже, протиставлення культури і цивілізації є досить умовним і неважливим аргументом пояснення сучасного суспільного розвитку. Іншими словами, цивілізація є формою існування сучасного суспільства, а культура – це спосіб функціонування цього суспільства в нинішніх умовах.

Використана література:

1. Гуревич П. С. Идея форумности культур / П. С. Гуревич // Новые идеи в философии. – М., 1991.
2. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию / Сенека Луций Аней. – М., 1977.
3. Руссо Ж. Ж. Педагогические сочинения. Т. 1 / Ж. Ж. Руссо. – М., 1981.
4. SS в действии: факты и документы. – М., 1976. – 436 с.
5. Маркс К. Лист Ф. Енгельсу / К. Маркс // Збір. тв. – 2-ге вид. – Т. 32. – С. 45.
6. Большая энциклопедия. Т. 19 / под ред. С. П. Южакова. – СПб., 1986. – С. 721.
7. Киселев Н. Н. Экология и мировоззрение / Н. Н. Киселев. – К., 1990. – С. 103.

ДМИТРОЦА О. С. Роль культуры и цивилизации в истории развития общества.

В статье автор исследует роль культуры и цивилизации в истории развития общества. Рассмотрены различные трактования культуры и цивилизации, их противопоставление, влияние на формирование эстетической и моральной сознательности, формирование национальных черт – фундамента духовной жизни человека.

Ключевые слова: человек, культура, цивилизация, природа, общество.

DMITRO TSA O. S. Role of culture and civilization in history of development of society.

In the article an author explores the role of culture and civilization in history of development of society. Different interpretation of cultures and civilizations, their contrasting influence are considered on forming of aesthetic and moral consciousness, forming of national lines – foundation of spiritual life of man.

Keywords: man, culture, civilization, nature, society.